

A HÁROMHEGYI BOLDOGSÁGOS SZŰZ MÁRIA PÁLOS KOLOSTOR RÉGÉSZETI KUTATÁSA

JUAN CABELLO-LÁSZLÓ CSABA-SIMON ZOLTÁN

Az Aggteleki-karszthoz tartozó Szár-hegy jellegzetes, hármass csúcsa alatt rejtőz, ma a hozzá legközelebb eső faluról martonyi pálos monostor néven ismert egykori egyházi intézményt természeti környezete miatt a középkorban kizárólag háromhegyi pálos monostornak nevezték. A monostor a történeti Borsod és Torna megyék határán található, közel az abaúji határhoz.

A monostorról elkésérítően kevés, s jobbára csekély információs értékű írott forrás szól. Annak ellenére, hogy tisztában vagyunk a magyarországi középkori írott forrásanyag nagyarányú pusztulásával, be kell látnunk, hogy eredetileg sem túlságosan sok oklevél foglalkozhatott ezzel a minden jelentősebb helytől távol eső, s a pálos rend viszonylatában sem kiemelkedő fontosságú, vagy gazdagságú monostorral. Gyöngyösi Gergely, a pálos rend 16. századi történetírója *Vitae fratrum* című művében¹ csupán egyszer említi a háromhegyi monostort (pontosabban annak egyik oklevelét),² s amikor ugyanő 1522 körül – végigjárva a magyarországi pálos rendtartomány monostorait – összeírta és kivonatolta az azokban talált okleveleket, a háromhegyi monostorban mindössze 15 darab okiratot talált³ (vagy tartott összeírásra méltónak). Bár ma már ezek többsége nincs meg, néhány további adat más forrásokból is összegyűjthető volt, de azok száma sem nagy.

A monostor alapításának körülményei ismeretlenek (a számos más pálos monostor alapítóját megnevező Gyöngyösi Gergely sem árul el róla semmit), a szakirodalom azt a Tekesfiak alapításának tartja.⁴ A „Tekesfiak” név alatt a semmilyen nagyúri nemzetséghez nem köthető, az írott források 1244 és 1261 között szereplő Tekus, vagy Tekes sárosi ispán⁵ leszármazottait szokás érteni. Valóban, a háromhegyi monostort szinte körbeveszik azok az Abaúj, Borsod és Torna megyei falvak, ahol a Tekes ispántól származó családok (Szalonnaiak, Tornaiak, Sziniek, Jósvafői Tekesek, Martonyiak) birtokoltak⁶ (Dobódel, Jósvafő, Martonyi, Perkupa, Rakaca, Rakacaszend, Szalonna, Szászfá, Szin, Szinpetri, Tornakápolna, Tornaszentjakab, Tornaújfalu, Varbóc stb.), így e feltevés minden bizonnyal

1 *Gregorius Gyöngyösi: Vitae fratrum eremitarum ordinis Sancti Pauli primi eremitaie*. Ed. Franciscus L. Hervay. Budapest, 1988. (Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum, series nova, XI.). (A továbbiakban: *Vitae fratrum*.)

2 *Vitae fratrum* c. 34, p. 76.

3 A pálos rend okleveleiről készített *Inventarium* című könyv az Eötvös Loránd Tudományegyetem Kézirattárában található, Ab 115. jelzet alatt. A háromhegyi monostor okleveleinek jegyzéke a 80–81. oldalon található. *Győrffy Béla Ágoston–Hervay Ferenc Levente: Documenta Artis Paulinorum. A magyar rendtartomány monostorai I.* (A Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutatócsoportjának forráskiadványai X.) Budapest, 1975. (a továbbiakban: DAPI.) 182–184.

4 *F. Romhányi Beatrix: Kolostorok és társaskáptalanok a középkori Magyarországon*. Katalógus Pytheas, 2000. (a továbbiakban: F. Romhányi, 2000), 43. (Martonyi alatt)

5 *Engel Pál: Magyar középkori adattár. Középkori magyar genealógia*. CD-ROM Arcanum Kiadó, 2001.

6 *Győrffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1987. (Abaúj megye, Borsod megye), *Sárközy Sebestyén: A történeti Torna megye településtopográfiája a kezdetektől a 18. század elejéig*. Perkupa–Miskolc, 2006. (Torna megye)

megalapozott, annál is inkább, mivel a középkor folyamán e családok tagjai többször is felmerülnek a monostorral kapcsolatban.

Ami az alapítás idejét illeti, arról csak „terminus ante quem”-jellegű adattal rendelkezünk. Egyes publikációkban felbukkan, hogy a monostort 1341-ben alapították volna,⁷ ez a dátum azonban valójában a monostor első ismert megadományozásának időpontja. Ekkor ugyanis Szalonnai (Zalonna-i) Dénes fia János fia: Mátyás egy, Martonyi falu szélén levő, Nemethmyklos telkének nevezett telket, avagy kúriát ad a pálos remetéknek, minden tartozékával együtt, s ugyanakkor az ott lakó jobbágyokat minden adó fizetése alól felmenti.⁸ Mivel a monostor maradványai messze a völgyben fekvő Martonyi falu felett, csaknem 4 km távolságban, a hegyek között fekszenek (tehát egyáltalán nem a falu szélén), az adat semmiképpen sem értelmezhető úgy, hogy az ekkor a remetéknek juttatott telken épült volna fel a rendház és a templom. Az adat szerint tehát a pálosok már korábban megtelepedtek Martonyi közelében.⁹ 1382-ben a monostor – sajnos meg nem nevezett helyen levő – földjeiről hallunk, melyeket Miklós generális perjel Lajos királynak tett panaszja szerint némely nemesek elbitoroltak. A határokat 1382-ben visszaállították.¹⁰

A továbbiakban jószerével csak környékbeli nemeseknek a monostor javára tett kisebb-nagyobb adományairól, vagy a szerzetesek ingatlanvásárlásairól értesülünk. Így 1385-ben egy bizonyos Sebestyén leánya: Klára asszony övéivel együtt a Bódva (Bodwa) folyón levő, Farkasmalma (Farkas Molna) nevű malomhelyen levő részét adja el a szerzeteseknek 21 forintért és 14 garasért. Hasonlóképpen cselekedtek Pető (Petew) fiai: István és Mátyás is, akik a saját részüket 24 garasért adták el.¹¹ 1400-ban a közelebről ismeretlen „Kelchen” Miklós minden Bator-ban (nyilván a közeli Gagybátorról van szó) birt javát a monostorra hagyja.¹² Ugyanebben az esztendőben Rudabányai (Rwdabanya-i) Miklós özvegye: Katalin asszony Benedyenes nevű szántóföldjeit adja a szerzeteseknek.¹³ 1401-ben Tornai (Thorna-i) László özvegye: Ilona egy bizonyos kaszálóját, mely Kaka (talán a Rako = Bódvarákó településnév romlott alakja) birtok határai között egy szigeten fekszik, a monostornak adja. Az oklevél megemlíti egy másik, Rákón (Rako-n) levő, Bebek Imre által adott malmot is, mely most pusztá.¹⁴

1411-ből végre egy roppant fontos adat áll rendelkezésünkre. A háromhegyi monostor okleveleinek jegyzéke szerint ugyanis János püspök ekkor szenteli fel a templomot három oltárával együtt.¹⁵ Alább látni fogjuk, hogy a régészeti kutatás eredményei megerősítették ezt az adatot.

7 F. Romhányi, 2000., 43.

8 DAPI. 182–183.

9 Gondolhatnánk esetleg arra is, hogy – mivel az említett oklevélben nem kifejezetten a háromhegyi pálos remeték vannak megnevezve, hanem csak úgy általában a pálos remeték – az adomány nem is a háromhegyi pálosokat érinti, hanem például a gombaszögi remetéket, akiket később Tekes leszármazottai szintén többször megadományoztak. Ennek ellentmond azonban egyrészt az, hogy a szóban forgó oklevelet Gyöngyösi Gergely a háromhegyi monostor okleveleinek jegyzékében említi, másrészt pedig az, hogy a gombaszögi pálosok kolostora jóval később, csak 1371-ben volt éppen épülőfélben. Bándi Zsuzsanna: Északkelet-magyarországi pálos kolostorok oklevelei. Borsodi Levéltári Évkönyv 5. (1985) (a továbbiakban: Bándi, 1985), 580.

10 DAPI. 182–183.

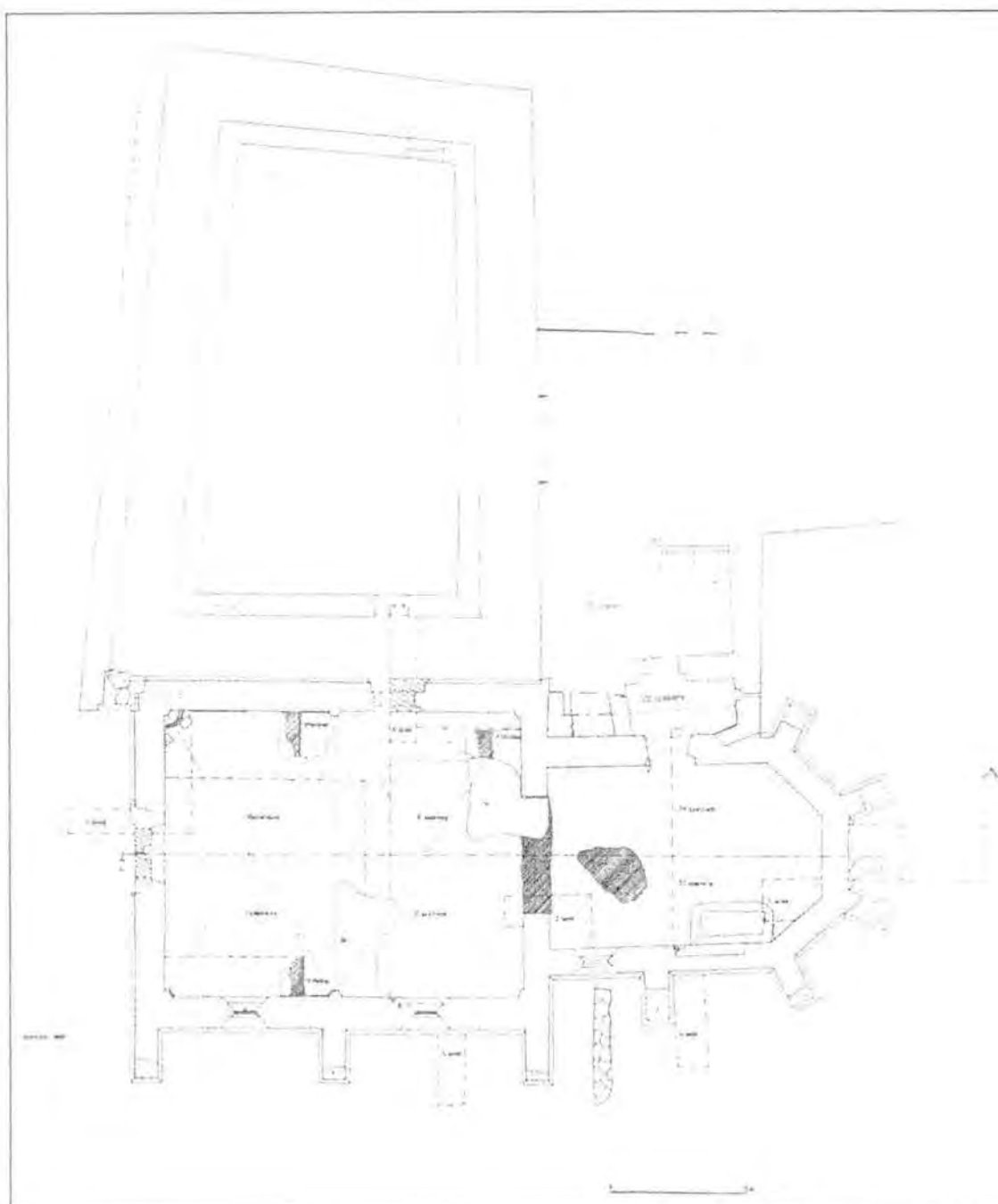
11 DAPI. 182–183.

12 DAPI. 182–183.

13 DAPI. 183.

14 DAPI. 182–183.

15 DAPI. 182–183.

1. kép. Kutatási alaprajz (Arnóti Zsuzsanna rajza)

Ezt követően folytatódnak a kisebb jelentőségű adományok és egyéb, a szerzetesek által véghezvitt birtokszerzések sora. 1419-ben Martonyi (Marthony-i) János fia: Miklós saját kúriáját a háromhegyi pálosoknak adományozza.¹⁶ 1423-ban Zend-i (valószínűleg a mai Rakacaszendről, de lehet, hogy az Abaúj megyei Szalaszendről nevezett) István fiai: Mihály és György mindennap mondandó örökmisék fejében egy darabot adnak a

¹⁶ Zsigmondkori Oklevéltár. Mályusz Elemér kéziratát kiegészítette és szerkesztette Borsa Iván. A Magyar Országos Levéltár Kiadványai VII. Budapest, 2001. 1193. sz. Az oklevelet említi Gyöngyösi listája is. DAPI. 182–183.

szerzeteseknek Zekelháza¹⁷ birtok földjéből.¹⁸ 1432-ben egy bizonyos Lorand-i (talán inkább Lóránt fia értelemben!)¹⁹ László fia: István hét, Martonyi (Marthony) falubeli jobbágytelket hagy a pálosoknak. Az oklevél megemlíti, hogy Jósmafői (Orswaffew-i) János fia István fia: György korábban 200 forintért elzálogosította a falut Lóránt fia: Pálnak. István testvér, a monostor perjele szemrehányást tesz a nevezett László fia: Istvánnak, amiért korábban a Lóránt fia: Pálnak zálogba vetett birtokrészt hagyta a monostorra. Ezt követően került sor az adományozásra. A Gyöngyösi listájában szereplő oklevél mellett említés történik egy 1476-ban a monostor és egy bizonyos Affra asszony között született megegyezésről is (lásd alább!).²⁰ 1453-ban a szalonnai plébános adta el rétjét egy bizonyos összegért a szerzeteseknek.²¹ 1461-ben Tornai (Thorna-i) Oszvald²² (a mai Torna-)Kápolnán (Kapolna-n) egy bizonyos telket ad a szerzeteseknek kúriával és szántóföldekkel együtt.²³ 1472-ben Damaki Vörös (Damak-i Wewrews) Benedek övével együtt egy bizonyos, Saap²⁴ birtok szőlőhegyén levő szőlőt adományoz a remetéknek.²⁵

1474-ben Borsod megye által Szini (Zen-i) Mátyás, Szini Péter özvegye: Affra, valamint Szini György fia: Jób kérésére kiküldött szolgabíró vizsgálata során kiderült, hogy a háromhegyi (Trium moncium) Keresztelő Szent János (!)²⁶ kolostor pálos remetái Zalon (valószínűleg Szalonna) birtokon elfoglalták a Szentmargitasszonyföldet (Zenthmargithasszonfelwd-et) és más, irtásos földeket is.²⁷

1476 májusában a jászói konvent előtt megjelent egyfelől Miklós, a háromhegyi (in Tribus montibus) Szűz Mária pálos kolostor perjele, konventje nevében, másfelől a néhai Szini (Zen-i) Péter fia: Mátyus, a maga és anyja: Affra, valamint fivére, János nevében. Vallják, hogy Affra, János és Mátyus a 10 arany forintot, melyet december 29-én Vince perjelnek és a konventnek meg kellett volna fizessenek, a jelenlegi perjelnek és a konventnek megfizették, a perjel és a konvent erről nyugtatja őket. Affra, János és Mátyus vállalják, hogy Martonyi (Marthony) birtokon 7 jobbágytelket átengednek a remetéknek addig, míg 55 színarany magyar forintot ki nem tudnak fizetni a kolostornak. Kiderül az is, hogy a jobbágytelkek miatt a kolostor amúgy is perelte őket az esztergomi vikárius előtt.²⁸

17 Talán az Abaúj megyei Csekeházáról van szó. A Szendiek a Csekeházához igen közel eső Gibarton is birtokoltak. Vö. *Csánki Dezső*: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában I. Budapest, 1890. (a továbbiakban: Csánki, 1890), 232.

18 DAPI. 182–183.

19 Vö. *Engel Pál*: Magyar középkori adattár. Középkori magyar genealógia. CD-ROM Arcanum Kiadó, 2001.

20 DAPI. 182–183.

21 DAPI. 183.

22 Tornai Oszvald már nem a Tekestől származó, a 14. század végén kihalt Tornai család, hanem a Torna várát a 15. század elejétől birtokló, egy idő után szintén a Tornai nevet használó Berencsi Sáfár család sarja volt.

23 DAPI. 182–183.

24 Saap birtok a későbbi Abaújsáppal azonos, mely a mai Rásonysápberencs falu része.

25 DAPI. 182–183.

26 A Keresztelő Szent János titulus nyilvánvalóan elírás. Egy 1480. évi adat egyértelműen arról ír, hogy a pálosok háromhegyi kolostorának titulusa B. Szűz Mária („Claustr. B. M. Virg. de Haromhegh ord. S. Pauli...”). In: *Csánki Dezső*: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. Bp. 1890. I. 175.

27 MOL DL 64446 A középkori Magyarország levéltári forrásainak adatbázisa. CD-ROM. Szerk.: *Rácz György*. Budapest, 2003. Arcanum Kiadó.

28 MOL DL 64453

1477-ben a jászói konvent előtt a (mai Felső-)Nyárad (Nyarad) közelében levő Keresztelő Szent János monostor²⁹ perjele, Benedek és a háromhegyi (Harumhegh-i) pálos kolsotor perjele, Miklós tanúsítják, hogy Semsei (Zemse-i) László felesége: Erzsébet hitbérét és jegyajándékát, mely őt férje Abaúj megyei Saca (Sacza) Pólyi (Ply), Roszput (Rosputh – elpusztult település Jászótól keletre), Gárd (Gard – ma pusztá Kassától délre), Hatkóc (Hathkocz), Semse (Zemse), Sáros megyei Nyársardó (Nyas Ardo), Szepes megyei Szalók (Zalok), Polyánka (Polyanka), valamint Szolnok megyei Alattyán (Alathyan) és Jánoshida (Janoshyda) birtok után illette meg, Erzsébet végrendekezése folytán Semsei László fia: Vilmos az említett kolostoroknak pénzben megfizette.³⁰ Ugyanebben az esztendőben a Szászfán (in ... Sasa) elhunyt László fia György Szászfá birtok határai között levő szőlőjét hét holdnyi földrésszel együtt a remetéknek hagyta.³¹ 1480-ban Vajda (Wayda) György és felesége heti két örökmise fejében három, Macska (Maczka) birtok³² területén, a Gyertyános (Gyerthyanos) szőlőhegyen levő szőlőt hagy a monostorra.³³

Birtokaikat a remeték időnként elzálogosították. 1490-ben például Szögligeti (Zyglygeth-i) Ambrus mester, egri kanonok vallja, hogy az Abaúj megyei Sáp (Saap) birtokát, melyet Kapi (Kapy) András, László és Sándor elzálogosítottak Becskeházi (Rechkehaza-i) Orros Jánosnak, ő pedig végrendeletileg a háromhegyi (Harumhegh-i) pálos remetékre hagyta, ezek pedig neki zálogosították el, tovább zálogosítja Tomori (Thomor-i) Istvánnak, 40 színarany magyar forintért.³⁴ A remeték ugyanezen zálogosítását említi egy 1491-ben kelt oklevél is, melyben Szögligeti Ambrus ismét elzálogosítja a – nyilván időközben visszaváltott – sápi birtokot, ezúttal Gecsei Etre (Geccze-i Etreh) Kelemennek.³⁵

1494-ben Benedek pálos rendfőnök és a rend budaszentlőrinci káptalanának defintorai hozzájárulnak, hogy Döbrönteí Himfi (Debrenthe-i Hinffy) Imre és szülei lelki üdvéért, aki a háromhegyi (Harumhegh-i) Szűz Mária tiszteletére épült pálos kolostornak Kőszeg (Kewzek – elpusztult Torna megyei település Bódvalenke és Tornaszentandrás között) falu, vagy birtok felét és egykerekű malmot hagyott, a rend jötevőjének kijáró könyörgéseken túl hetente két misét mondjanak. Meghagyják a háromhegyi (Harumhegh-i) perjelnek és a szerzeteseknek, hogy tartsák meg a miséket.³⁶ 1500-ban Hangácsi (Hangach-i) Mihály végrendeletében a háromhegyi (Harumhegh-i) pálos kolostornak – ahol ősei (genitores) el vannak temetve – vadászi (Vadaz-i) és péderi (Peder-i) terményeket, ötven juhot, továbbá – a kolostor, vagy a barátok házainak építésére, ahol nagy szükség látszik – hat forintot hagy.³⁷ (Egyébként Hangácsi saját magát az abaújszántói ferences kolostorban rendelte eltemettetni). 1514-ben Ferenc, a háromhegyi (Harumhegh-i) pálos kolostor perjele és konventje a kolostorban tanúsítja, hogy Szin (Zyn) birtokon két egész telket, melyeket Perkupai Szini (Prekopa-i Zyny) Jób 8 forintért elzálogosított Benedek meszesi

29 A középkorban többnyire Újház néven emlegetett, ma kuntyáni néven is ismert pálos kolostorról van szó.

30 MOL DL 74718

31 DAP I. 183.

32 Vajda talán a mai Krasznokvajda településsel hozható kapcsolatba, így Macska birtok is ezen a tájon kereshető.

33 DAP I. 182–183.

34 MOL DL 64480

35 MOL DL 64481

36 Bándi, 1985., 723. (téves keltezéssel)

37 MOL DL 72087

2. kép: A templom romjai a 20. század elején (KÖH Fotótár, 180725.)

(Mezees-i) plébánosnak, a plébános pedig halálakor végrendeletileg a kolostorra hagyott, Kapy Miklós a saját pénzén kiváltotta.³⁸

Az utolsó, a kolostorra vonatkozó középkori adat – akárcsak az első – Martonyi faluval kapcsolatos. 1522-ben ugyanis Derencsényi György végrendeletében Martonyi (Martini) nevű faluját a háromhegyi pálos monostorra hagyja.³⁹ A monostor többé nem fordul elő az írott forrásokban, lakói hamarosan – a 16. század közepe táján – elhagyták. 1569-ben már az újhelyi vikárius árusította ki a monostor ingatlanait.⁴⁰

Ennyi tehát mindaz, ami a háromhegyi pálos kolostorról az írott forrásokból meg tudható. A nagy valószínűséggel Tekes mester leszármazottai által 1341 előtt alapított monostor szerzetesei évtizedek alatt építették fel lakóépületeiket és templomukat. A templom felszentelése – mint láttuk – csak 1411-ben történt meg. A bizonyára mindig kis létszámú közösség mindennapjai jobbra eseménytelenül teltek. Vagyonuk sem lehetett valami nagy, az ismert ingatlanok értéke csekélynek látszik. A szerzeteseket megadományozó személyek többnyire – jellemző módon – kisebb jelentőségű Abaúj, Borsod, vagy Torna megyei nemesek voltak. Mindössze három személy érdemel különösebb figyelmet, hiszen ők a fenti nemesek sorából messze kiemelkednek: Derencsényi György, Hangácsi Mihály és Himfi Imre. Hangácsi látszólag nem több, mint borsodi kismemes, azonban

³⁸ Bándi, 1985., 725.

³⁹ MOL DL 72196

⁴⁰ DAP I. 182

róla tudjuk, hogy halála előtt (de már 1492-ben is!) nem jelentéktelen tisztséget viselt: az ország alnádora volt. Mindazonáltal az ő családja már korábban is kapcsolatban állhatott a háromhegyi pálosokkal, más, Borsod megyei nemesekhez hasonlóan, hiszen tudjuk, hogy Hangács Mihály ősei itt voltak eltemetve. Hangács legrégebbi ismert őse Tamás volt. Hangács Tamás három ismert fia közül Jakab 1429-ben szerepel egy Borsod megyei perben.⁴¹ Tulajdonképpen Jakab egyik fia, Albert emelte ki a családot a megyei nemesség köréből. Albert 1443-ban királyi kancelláriai jegyző⁴², 1444-ben kancelláriai ítélőmester,⁴³ 1448-ban pankotai esperes⁴⁴, 1449-ben pécsi prépost,⁴⁵ 1455-ben királyi alkancellár,⁴⁶ 1457-ben egri prépost⁴⁷, 1461-ben csanádi püspök⁴⁸ volt, s mint ilyen szerepelt 1464-ben utoljára az írott forrásokban.⁴⁹ Hangács Albert révén családjának többi tagja, testvérei, nagybátyjai és azok leszármazottai jelentős birtokadományokhoz jutottak. Hangács Albert egyik nagybátyja, Pál⁵⁰ volt Hangács Mihály atyja. Mihály első ízben apjával együtt, 1471-ben bukkan fel az okmányokban egy kisebb Borsod megyei adomány kapcsán.⁵¹

Derencsényi György Balog nemzetségből eredő, tekintélyes családjának birtokai inkább Gömör megyében terültek el. A Derencsényiek 1483-ban szerezték első Torna megyei birtokukat,⁵² Himfi pedig egyenesen dunántúli származású volt. Mi lehetett az az ok, ami e három embert egymással és a háromhegyi pálosokkal összekapcsolta?

Közismert tény, hogy Magyarország nádori tisztségét 1492-től haláláig, 1499-ig Szapolyai István töltötte be. A korábban Corvin János szolgálatában álló Hangács tehát az 1490-es években Szapolyai hivatali beosztottja – s mint ilyen, nyilván familiárisa is – volt.⁵³ Az is tudjuk, hogy már 1491-ben ő volt Szapolyai szádvari várnagya, utóbb a szintén Szapolyai birtokban levő Tállya várnagya és zempléni alispán. 1498-ban a királyi tanács ülnöke is volt.⁵⁴ Végrendeletének készítésekor Borsod megye ispánja, tállyai várnagy.

Himfi Imréről tudni lehet, hogy 1483-ban és 1486-ban, majd néhány évvel később, 1499-ben is tornai várnagy és Torna megye alispánja is volt.⁵⁵ Torna vára pedig 1476 óta Szapolyai Imre birtoka volt⁵⁶! Tehát Himfi is Szapolyai familiárisnak tekinthető.

Derencsényi György kapcsolata a Szapolyaiakhoz nem ennyire egyértelmű, de családjának több tagja is a Szapolyaiak szolgálatában állt ekkortájt. Derencsényi Péter 1504-ben, 1506-ban és 1509-ben is a Szapolyaiak tornai, majd 1515 és 1518 között gömöri

41 MOL DL 89895, 89896, 89897, 89900

42 MOL DL 75875

43 MOL DL 92675

44 MOL DL 67432

45 MOL DL 75903

46 MOL DL 75907

47 MOL DL 15147

48 MOL DL 75905

49 MOL DL 75909

50 MOL DL 75877

51 MOL DL 61057

52 Csánki, 1890., 242.

53 *Kubinyi András: A Szapolyaiak és familiárisaik (szervitoraik). In: Tanulmányok Szapolyai Jánosról és a kora újkori Erdélyről. Studia Miskolciensia 5., Miskolc, 2004., 169–194. (a továbbiakban: Kubinyi, 2004.), 177.*

54 *Kubinyi, 2004., 181.*

55 *Kubinyi, 2004., 184.*

56 *Csánki, 1890., 244.*

3. kép. A templom romjai helyreállítás közben, 2005-ben (fotó: Galacanu Efstatia)

alispánja volt,⁵⁷ 1520-ban pedig Derencsényi Miklós volt Torna várnagya.⁵⁸ Egy bizonytalan adat szerint a Derencsényiek rokonságban is álltak a Szapolyai családdal.⁵⁹

Úgy tűnik tehát, hogy van az adományozóknak egy olyan csoportja, mely Szapolyai-familiárisokból tevődik össze. Közülük legfeljebb Hangácsi Mihálynak lehetett személyes kötődése a háromhegyi pálos monostorhoz. Lehetséges volna, hogy maguk a Szapolyaiak szorgalmazták, hogy familiárisaik támogassák a háromhegyi pálosokat? Lehetséges, de még ha ez tény szerint kimutatható volna is, akkor sem lehetne rá magyarázatot találni, hacsak azt nem, hogy a Szapolyaiak – mint a monostorhoz hasonlóan ugyancsak Tekes leszármazottai által emelt Torna várának késő középkori birtokosai (s mint ilyenek, a Tekes-fiak „jogutódjai” – valamiféle kötelezettséggel lettek volna a háromhegyi pálosok felé. Ez az út azonban már a feltevések ingoványába vezetne minket, így ne is kövessük tovább, hanem lássuk, milyen eredményekkel járt a kolostor régészeti kutatása!

A kolostoregyüttes meglepően épen vészelte át az évszázadokat, habár az utóbbi százegynéhány évben a környékbeli falvak lakossága az épületegyüttest kőbányaként használta. A törtköből épült, keletelt, egyhajós, poligonális szentélyzáródású templomnak a téglalap alaprajzú hajója maradt meg épebben, míg a szentély erősen lepusztult. A templom északi oldalához kapcsolódó kolostor felszín alatt húzódó falaira pedig már csak az egyenetlen terepfelszín utalt.

⁵⁷ Kubinyi, 2004, 179.

⁵⁸ Tóth-Szabó Pál: Szatmári György primás 1475–1524. (Magyar történelmi életrajzok). Budapest, 1906. (Magyar Elektronikus Könyvtár)

⁵⁹ Kubinyi, 2004., 173.

1998-ban, 2000-ben, 2002-ben és végezetül 2005-ben végeztünk régészeti feltárásokat a kolostor területén.⁶⁰ Hangsúlyoznunk kell, hogy a kutatást közel sem tekinthetjük befejezettnek, hiszen munkánk döntő hányadát a templombelsőt, valamint közvetlen környezetét borító vastag – kerámia leletanyagban szegény – omlásréteg eltávolítása jelentette, amelyből számos szerkezeti köelem került elő.⁶¹ Tekintettel arra, hogy akkoriban még joggal bízhattunk a feltárások folytatásában, a munkálatok során a középkori járószinteket tulajdonképpen egyetlen ponton sem törtük át, mint ahogy a templom falainak szint alatti vizsgálatára sem került sor.

1998-ban és 2000-ben a poligonális szentélyzáródású templom közvetlen környezetében húzódó – közel 150 cm vastag és 250–300 cm széles feltöltést távolítottunk el, melynek eredményeként nemcsak a lábazati párkányok váltak láthatóvá, hanem a szentély, a sekrestye és a poligonális szentéllyel záródó káptalanterem – omlással betemetett és eltakart – keleti, illetve déli falainak külső síkjai is. A munkálatok során sikerült meghatározni a támpillérek méreteit és formáit. A templom körül, valamint a templombelsőben kitűzött kutatóárkainkkal és szelvényeinkkel tisztáztuk a különböző (belső és külső) szinteket és azok egymáshoz való viszonyát.⁶² Végezetül, a kerengő déli, templomhoz csatlakozó folyosójának kitisztításával lehetővé vált a templom alaprajzi elrendezésének aránylag pontos rögzítése.⁶³

60 A régészeti dokumentáció a Kulturális és Örökségvédelmi Hivatal Tervtárában megtekinthető.

61 A kutatás során összesen 430 db kőfaragvány került elő. Többek között a hajó és a szentély egykori boltozatának kőbordái, valamint a szentély boltozatának zárókövei, az ablaknyílások mérmű elemei, a fő, a lábazati és az övpárkány darabjai, a diadalív kváderei, továbbá a szentély északi kapuzatához, és nem utolsósorban az ülőfülkéhez köthető kőfaragványok kerültek elő az omlásrétegből.

62 A munka során hat kutatóárkot nyitottunk. A külső agyagos járószintet egy 60–90 cm, a déli, 225 cm széles kerengőfolyosó agyagos járószintjét 90 cm vastag törmelék fedte. A kerengő, valamint a templom külső járószintje kb. 50–60 cm-rel húzódott magasabban, mint a hajó belső járószintje.

63 A hajó világítóablakkal áttört nyugati és keleti oromfala csaknem teljes magasságában áll. A nyugati kapu helyén nagy kiromlás van, eredeti részlet nem maradt ránk. A fölötté látható kör alakú kiszakadás vélhetően az egykori rózsablatk helyét jelzi. A hajó északi falában szegmensíves nyílás jelzi a kerengőbe vezető – belső és külső oldalán egykor kökeretes – ajtó helyét. A hajó sarkait kváderok alkotják, mint ahogy szintén kváderok erősítik a déli falat tagoló három lépcsős támpillér sarkait is. A hajó déli falában három mérműves, csúcsíves záródású ablak nyílik. (A nyugati ablak mérműve ugyan hiányzik, ám a keletié megmaradt.) Az északi hajófalán látható konzolok, illetve gerendafészek a kerengőfolyosó mennyezetmagasságát határozzák meg.

A szentély déli oldalán ugyancsak két csúcsíves záródású ablaknyílás húzódott, melyek közül ma már csak a nyugati van meg. (A keleti még a 19. század végén is teljes magasságáig megvolt.) Az ablakok között, illetve a szentély sarkain szintén lépcsős kialakítású támpillérek vannak, melyek pontos méretét a kutatás rögzítette. A szentély délkeleti, keleti, valamint északkeleti falaiból csupán az alsó, a boltozatindításokat is magába foglaló, a járószint fölé alig 150–160 cm-re kiemelkedő része maradt meg. Ezeken az oldalakon eredetileg – a szentély déli falának keleti ablakával méretében és formailag hasonló – ablaknyílások lehettek.

A szentély északi falában szabálytalan kiromlás jelzi a sekrestyébe nyíló, eredetileg feltehetően szintén kökeretes ajtó helyét.

A homorlatos tagozatú főpárkány a hajó északnyugati sarkán maradt meg, míg a – szintén homorlatos tagozatú lábazati párkányból jóval több maradt meg. A boltozat ívének lenyomata jól megfigyelhető a hajó keleti és nyugati oromfalán. Ez utóbbin az egykori – padlástérben való közlekedést biztosító – bűvönnyílás is megmaradt.

A hajó északnyugati külső sarkán látható boltív indítás arra utal, hogy magába a kolostorba kívülről is be lehetett menni.

Belül, a hajó sarkaiban és hosszanti falainak közepe táján negyed, illetve félkör alaprajzú faloszlopok állnak. Ezek az oszlopok tartották a hajó trapézorru kőbordákból álló kétszakaszos keresztboltozatát. A szentélyt csúcsíves, mindkét oldalán élszedett kváderes diadalív kapcsolja a hajóhoz. A diadalív feletti oromfal keleti oldalán nem csak a szentély boltozatának íve, hanem a szentély meredek tetejének lenyomata is pontosan leolvasható. A szentély boltozatának körtetagos bordakötegei a poligonális záródásnál a felül élszedett lemezzel,

4. kép. A templom romjai keletről
(fotó: Galacanu Efstatia)

Az omlásrétegek alatt a hajóban egy sárga agyaggal kevert apróköves, míg a szentélyben három, a fent említettel hasonlóságot mutató, egymástól azonban mégiscsak elkülöníthető réteget tártunk fel. E három réteg csupán összetételük (több vagy kevesebb kő) tekintetében vált el, jellegükben azonban nem különböztek egymástól. A hajó területén összefüggő padlóra utaló nyomokat nem találtunk. Mindazonáltal, az omlásrétegek alsó sávjából előkerült, felületében vörösre színezett, öntött terrazzo töredékek egyértelműen utaltak az egykori padlóra. Az omlásréteg alatt egy egységes, aprókövel kevert sárga agyagos, 30–40 cm vastag terítés húzódott, amellyel – a terep egyenetlenségeinek megszüntetésével – megfelelő alapot képeztek ki egy öntött padló elkészítéséhez. Számos helyen, ennek az egységes rétegnek felső részét a lezuhant boltozat és kőbordái szakították át, melynek következtében ma már ez a terítés számos ponton erősen megsüllyedt. A hajó déli falán lévő – az egykori padlóhoz igazodó (azaz kiforduló) – vakolat alapján mégiscsak meghatározható volt a padló szintje, amely a nyugati bejárat küszöbkövének

A 2002. évi régészeti kutatás célja a templombelsőben lévő vastag, nagyrészt köves omlásréteg eltávolítása volt. Minderre a templom hajójának lefedését is magában foglaló állagmegóvási munkálatait megelőzően kellett sort kerítenünk, hiszen joggal remélhettük, hogy az omlásban rejtőző kőfaragványok további – a helyreállítást is befolyásoló – adatokat szolgáltathatnak a boltozatok, a parkányok, a támpillérek és nem utolsósorban az ablak- és ajtónyílások kökereteinek pontos formai meghatározásához.⁶⁴

A templombelsőt mintegy 20–110 cm vastagon borító, a hajó nyugati falától a szentély irányába egyenletesen emelkedő köves, habarccsal kevert omlásréteget legfelül, esetenként kövel kevert fekete humusz zárta le. A szentélynek jelentős mértékben leomlott keleti falát is elfedő – számos újkori beásással szabdalta – omlás egységes képet mutatott, csupán a hajó terében bővült ki (vörösre és feketére) égett sávokkal, amelyek talán a hajó fedélszékének leégésére is utalhatnak.⁶⁵

alul pedig len vízszintes sikkal záródó, henger alakú – a középkori padló felett 60–67 cm-re húzódó – hosszú konzolokról indulnak. A szintén homorlatos tagozatú övparkány, melynek itt csak a fészke látszik, közvetlenül a bordaköteg indításánál húzódik. Azonban a szentély nyugati szakaszánál csak a homorlatos tagozatú övparkány fölötti bordaköteg indítások épültek meg – az övparkány alatti hosszú konzolok már nem.

A káptalanterem előreugró poligonális szentélyén élszedéssel lezárt lábazat fut körbe, amely a sekrestye falánál megszakad.

64 A templom hajójában négy, míg a szentélyben két szelvényt tűztünk ki.

65 A rétegekből jelentéktelen számú leletanyag került elő. A beásásokból néhány, inkább csak a 17–18., illetve a 19. századra keltezhető tál és korsó töredéke került napfényre.